

Калязіна Т. В.

м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ ВІКТИМНОСТІ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО ОБДАРОВАНИХ ПІДЛІТКІВ

У статті висвітлено проблеми віктимності в підлітковому віці. За результатами емпіричного дослідження проаналізовано психологічні особливості проявів віктимності в інтелектуально обдарованих підлітків.

Ключові слова: *інтелектуально обдарований підліток, віктимність, прояви віктимності, психологічні особливості проявів віктимності.*

Постановка проблеми

Вступ. За умов реформування системи освіти в Україні, піднесення ролі творчої особистості в суспільстві значної актуальності набула робота з обдарованими дітьми та підлітками.

Провідна роль у процесі суспільних перетворень належить молоді, зокрема обдарованим юнакам і дівчатам. Напрямок, в якому буде розвиватись інтелектуальна обдарованість підлітків залежить не тільки від політичних, соціальних та економічних процесів, що відбуваються в суспільстві, а й від психологічних особливостей особистості: стресостійкості, тривожності, рівня домагань, самооцінки, рівня стійкості до перешкод і віктимності.

Підлітковий вік, як один із кризових періодів життя, є важливим для формування Я-концепції особистості, визначення та мотивації її подальшої професійної діяльності, встановлення та закріплення основних стратегій реагування на стресові ситуації, які супроводжують особистість протягом її існування у соціумі. Від способу реагування на стрес залежить психічне та фізичне здоров'я людини. Одним із наслідків неадекватного реагування на стресові ситуації в житті особистості є її віктимізація, тобто набуття віктимності.

Віктимність — це набуті людиною фізичні, психічні та соціальні риси й ознаки, що сприяють перетворенню її на жертву (злочину, деструктивного культу, нещасного випадку, афери, обману, навіювання, реклами, маніпулювання й т. ін.).

Аналіз останніх досліджень. Слід зазначити, що проблемами віктимності особистості займалися науковці: Ю. Антонян, Г. фон Гентиг, Г. Клейнфеллер, Б. Мендельсон, Д. Рівман, Л. Франк і т. ін.

Дослідженнями в галузі інтелектуального розвитку займалися відомі психологи та педагоги: Л. Василенко, Л. Виготський, Г. Костюк, М. Савчин, М. Холодная.

Сучасне становище з питань дослідження обдарованості особистості представлено таким чином: методологічні проблеми обдарованості розробляють Д. Богоявленська, А. Венгер, В. Ігнатієва, А. Матюшкін, В. Юркевич та ін.; проблемами творчої обдарованості — В. Моляко, Е. Торренс; проблемами інтелектуальної обдарованості займаються М. Холодная, Дж. Гілфорд; в Україні різнобічні аспекти проблеми обдарованості досліджуються фахівцями Інституту обдарованої дитини АПН України під керів-

ництвом В. Камишина; за кордоном організаційно-педагогічними проблемами обдарованості займаються Б. Блум, Дж. Гілфорд, Ф. Вільямс, Дж. Рензулі та ін. [3; 4; 6; 7].

Однак, особливості проявів віктимності в обдарованих підлітків і визначення психологічних чинників їхнього попередження досліджено недостатньо.

Метою даної статті є дослідження проявів віктимності у підлітків та виявлення психологічних особливостей проявів віктимності в інтелектуально обдарованих підлітків.

Для з'ясування особливостей проявів віктимності в інтелектуально обдарованих підлітків було обрано 228 учнів 9–10 класів ліцею «Наукова зміна» та Українського фізико-математичного ліцею КНУ ім. Т. Шевченка у м. Києві, серед яких 92 дівчини (40,4%) та 136 юнаків (59,6%). Це психодіагностичне дослідження відбувалося протягом 2010–2011 років.

У процесі емпіричного дослідження визначався відсоток інтелектуально обдарованих підлітків серед учнів старших класів середніх навчальних закладів освіти та з'ясовувались психологічні особливості проявів віктимності інтелектуально обдарованих підлітків.

Виклад основного матеріалу

Демократичні перетворення в Україні потребують підготовки в різних професійних галузях висококваліфікованих спеціалістів, значну частку серед яких займають обдаровані особистості.

На думку науковців — психологів та педагогів — феномен обдарованості містить якісну та кількісну складові. Якісні характеристики обдарованості виражають специфіку психічних можливостей індивіда й особливості їх прояву в тих чи інших видах діяльності. Кількісні критерії обдарованості дають змогу описати ступінь вираженості вказаних можливостей.

У нашому дослідженні якісні характеристики обдарованості визначалися шляхом опитування вчителів, які викладають у досліджуваних і мають можливість спостерігати такі прояви обдарованості в навчальній діяльності підлітків:

- схильність до нестандартного сприйняття навчального матеріалу;
- дивергентність мислення;
- винахідливість;
- конкретність мислення;
- поєднання яскравої уяви з увагою до деталей [3].

Кількісний критерій обдарованості визначався за допомогою тесту Х. Айзенка визначення коефіцієнта інтелекту — IQ та методики «Числові ряди Ржичана».

Підлітків, що отримали високі результати за вказаними методиками, ми віднесли до групи інтелектуально обдарованих.

За дослідженнями спеціалістів у психолого-педагогічній галузі, однією з основних проблем обдарованої дитини є її адаптація в суспільстві. На думку науковців, така проблема постає тому, що обдарованій дитині все вдається з легкістю; там, де здібній дитині слід докладати зусиль і засвоювати різні навички, обдарована дитина досягає результату з легкістю. Їй ніби все вдається без зусиль. Оскільки в мозку обдарованих

індивідів інформація перероблюється в аналоговій формі, цілісно, миттєво, то й певного результату або рішення вони досягають ніби одразу, а не завдяки окремим послідовним діям.

Внаслідок вказаної вдаваної легкості в дитини слабо формуються навички подолання перешкод, цілеспрямованість, цілепокладання — всі риси, що становлять основу довільного регулювання поведінки та діяльності. Проте в процесі розвинення, перед підлітком, юнаком постають нові, більш складні завдання, для виконання яких необхідні вольові зусилля, достатній рівень стресостійкості, подолання перешкод, певні психологічні особливості: адекватний рівень домагань, самооцінки, впевненості у собі, соціальної адаптованості, низький рівень напруженості, тривожності, віктимності.

Виходячи з визначення, віктимність впливає на особливості поведінки особистості у соціумі та її взаємодії з навколишнім середовищем; високий рівень віктимності може перешкоджати розвиненню та реалізації потенціалу людини. Особливо гостро проблема віктимності постає для обдарованих, зокрема, інтелектуально обдарованих індивідів.

Отже, з метою дослідження та попередження віктимізації та проявів віктимності в інтелектуально обдарованих підлітків проведено психодіагностику підлітків за методиками: тест Х. Айзенка для визначення коефіцієнта інтелекту — IQ; тест інтелекту «Числові ряди Ржичана»; метод експертних оцінок для вчителів, що викладають в досліджуваних підлітків; «Методику дослідження схильності до віктимної поведінки» (МСВП), розроблену доцентом, завідувачем кафедри психології та педагогіки Новосибірського Державного педагогічного університету О. Андронніковою, що досліджувала психологічні чинники виникнення віктимної поведінки у підлітків [1; 2].

За результатами психодіагностики встановлено, що від загальної кількості досліджуваних (228 підлітків) кількість інтелектуально обдарованих становить 62 учня — 27,2%. Цю групу складають підлітки, що в процесі дослідження інтелектуальної обдарованості за допомогою методу експертних оцінок показали результати «високі» та «вище за середні», та коефіцієнт інтелекту яких вищий за 130 (за методикою Х. Айзенка).

Кількість підлітків з коефіцієнтом інтелекту від 120 до 129 становить 32,0% досліджуваних — ця група досліджуваних з рівнем інтелектуальної обдарованості вище за середній; з коефіцієнтом інтелекту від 100 до 119 складають 36,9% досліджуваних — це група підлітків із середнім рівнем інтелектуальної обдарованості; з коефіцієнтом інтелекту від 90 до 99 — 3,9% підлітків — група досліджуваних з рівнем інтелектуальної обдарованості нижче за середній (табл. 1).

Таблиця 1

Рівні інтелектуальної обдарованості досліджуваних підлітків

Рівні інтелектуальної обдарованості	Кількість досліджуваних, %
Низький	0,0
Нижче за середній	3,9
Середній	36,9
Вище за середній	32,0
Високий	27,2

Аналіз результатів емпіричного дослідження допоміг установити психологічні особливості проявів віктимності в інтелектуально обдарованих підлітків.

Як випливає з табл. 2, найбільше виражений з проявів віктимності показник схильності до самопошкоджувальної та саморуйнівної поведінки: рівень вище за норму за цим показником виявлено у 53,2% інтелектуально обдарованих підлітків.

Така поведінка пов'язана з активністю людини, що провокує ситуацію віктимності власним проханням або зверненням. Для таких підлітків є характерною поведінка двох видів: провокаційна, якщо для нанесення шкоди залучається стороння особа, та саморуйнівна, що полягає у схильності до ризику, необачному поводженні, повсякчас небезпечного як для самого потерпілого, так і для довколишніх. Такі підлітки можуть не усвідомлювати наслідків своїх вчинків або не надавати їм належної критичної оцінки, сподіваючись, що все минеться [7].

Тобто більше ніж половині інтелектуально обдарованих підлітків властива провокаційна, необережна, схильна до ризику, необачна поведінка, внаслідок якої вони стають жертвами небезпечних дій з боку інших осіб або шкідливого впливу навколишнього середовища.

Майже чверть інтелектуально обдарованих підлітків (22,6%) мають вище за норму схильність до агресивної поведінки, завдяки якій потенційно можуть стати або часто стають учасниками небезпечних для здоров'я та життя ситуацій.

Досить високою є кількість обдарованих підлітків з рівнем вище за норму за показником віктимності, таким як схильність до гіперсоціальної поведінки — 21,0%.

Для досліджуваних з такими проявами віктимності характерною є жертвна поведінка, що соціально схвалюється й очікується, але водночас спричинює насильницькі дії з боку нападника.

Такі ситуації досить розповсюджені у соціальних стосунках: жертва демонструє позитивну поведінку в ситуаціях конфлікту, завуальованої або відкритої агресії та маніпулювання нею або іншими з боку керівництва, представників влади, осіб, що мають більші соціальні повноваження, фізичні переваги. Люди такого типу вважають неможливим ухилення від втручання у конфліктні ситуації, навіть якщо такі ситуації становлять загрозу їхньому добробуту, соціальному положенню, здоров'ю, навіть життю [7].

Виявлено значну кількість обдарованих підлітків зі схильністю до некритичної поведінки (16,2%), яка свідчить про невміння правильно оцінювати життєві ситуації, внаслідок чого певні ситуації можуть стати загрозливими для підлітка.

Слід звернути увагу на велику кількість обдарованих підлітків з нижчим за норму рівнем реалізованої віктимності (43,5%).

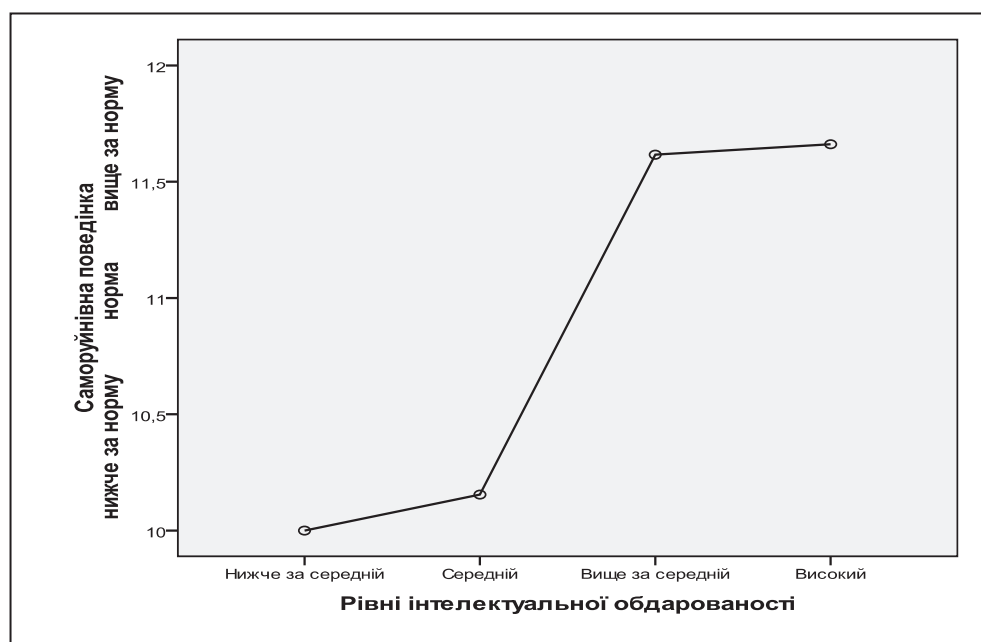
Нижчий за норму рівень реалізованої віктимності свідчить про наявність захисного способу поведінки, що дає змогу уникати небезпечних ситуацій, проте, внутрішня готовність до проявів віктимності досить висока.

Загальна кількість обдарованих підлітків, що мають ті або інші прояви віктимності, складає 68,7% досліджуваних, тобто проблема віктимності обдарованих підлітків є актуальною.

**Особливості проявів віктимності
в інтелектуально обдарованих підлітків**

Прояви віктимності	Кількість досліджуваних, %		
	Рівень нижче за норму	Нормальний рівень	Рівень вище за норму
Соціальна бажаність відповідей	50	50	–
Схильність до агресивної поведінки	11,3	66,1	22,6
Схильність до саморуйнівної поведінки	11,3	35,5	53,2
Схильність до гіперсоці-альної поведінки	30,6	48,4	21,0
Схильність до безпорадної поведінки	48,4	50,0	1,6
Схильність до некритичної поведінки	16,1	67,7	16,2
Реалізована віктимність	43,5	56,5	–

На наступному етапі дослідження за результатами дисперсійного аналізу психологічних особливостей проявів віктимності інтелектуально обдарованих підлітків встановлено статистично значущий зв'язок між рівнем інтелектуальної обдарованості та схильністю до саморуйнівної поведінки підлітків ($p < 0,01$) (рис. 1).

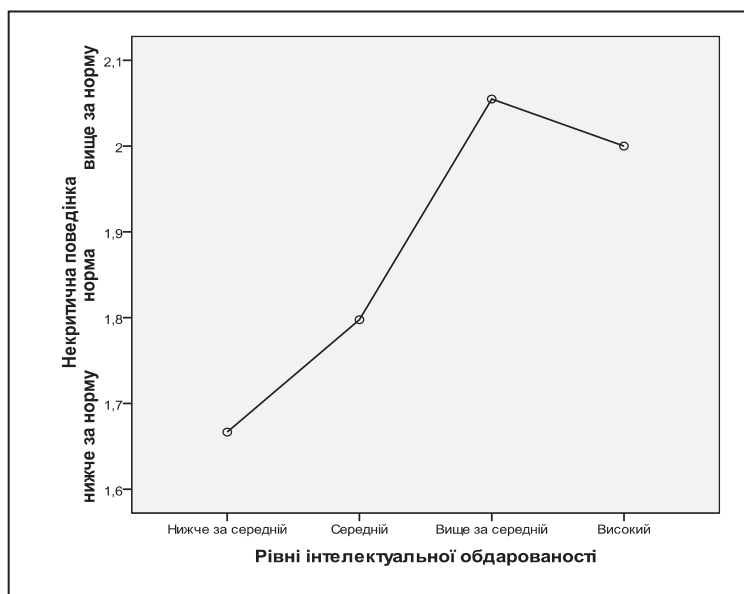
Рис. 1. Особливості схильності до саморуйнівної поведінки підлітків залежно від рівня інтелектуальної обдарованості

Як видно з рис. 1, у підлітків з більш високим рівнем інтелектуальної обдарованості більшим виявився показник схильності до саморуйнівної поведінки.

Схильність до самопошкоджувальної та саморуйнівної поведінки перевищує норму в досліджуваних з вищим за середній та високим рівнем інтелектуальної обдарованості.

За результатами дисперсійного аналізу психологічних особливостей проявів вік-

тимності інтелектуально обдарованих підлітків встановлено статистично значущий зв'язок між рівнем інтелектуальної обдарованості та схильністю до некритичної поведінки досліджуваних ($p < 0,01$) (рис. 2).

Рис. 2. Особливості схильності до некритичної поведінки підлітків залежно від рівня інтелектуальної обдарованості

Як видно з рис. 2, у підлітків з більш високим рівнем інтелектуальної обдарованості більшим виявився показник схильності до некритичної поведінки.

Нормальний рівень схильності до некритичної поведінки виявлено у підлітків із середнім рівнем інтелектуальної обдарованості; в досліджуваних з вищим за середній та високим рівнем інтелектуальної обдарованості рівень схильності до некритичної поведінки виявився вищим за норму.

Висновки

Як з'ясувалося в процесі емпіричного дослідження, проблема віктимності в обдарованих підлітків є досить актуальною: кількість обдарованих підлітків, що мають ті або інші прояви віктимності, становить 68,7% досліджуваних.

Найбільшу групу досліджуваних становлять підлітки з вищим за норму рівнем схильності до саморуйнівної та самопошкоджувальної поведінки — 53,2%.

За результатами дисперсійного аналізу встановлено: з підвищенням рівня інтелектуальної обдарованості у підлітків відзначається підвищення в них рівня схильності до саморуйнівної поведінки.

Групу з вищим за норму рівнем схильності до агресивної поведінки складають 22,6% інтелектуально обдарованих підлітків.

Ще одну з груп ризику щодо віктимної поведінки становлять обдаровані підлітки з вищим за норму рівнем схильності до гіперсоціальної поведінки — 21,0%.

З'ясовано, що для інтелектуально обдарованих підлітків характерним є схильність до некритичної поведінки (рівень вищий за норму за цим показником виявився у 16,1% досліджуваних).

За результатами дисперсійного аналізу встановлено: з підвищенням рівня інтелектуальної обдарованості у підлітків відзначається підвищення в них рівня схильності до некритичної поведінки.

Майже половині інтелектуально обдарованим підліткам (43,5%) властивий нижчий за норму рівень реалізованої віктимності, що свідчить про наявність захисного способу поведінки, що дає змогу уникати небезпечних ситуацій, проте, внутрішня готовність до проявів віктимності в таких досліджуваних висока.

ЛІТЕРАТУРА

1. Айзенк Г. Супертесты IQ / Г. Айзенк. — М. : Эксмо, 2008. — 208 с.
2. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук. — СПб. : Питер, 2007. — 688 с.
3. Джумагулова Т. Н. Одаренный ребенок: дар или наказание / Т. Н. Джумагулова. — СПб. : Речь; М. : Сфера, 2009. — 160 с.
4. Латыпов Н. В. Минута на размышление. Основы интеллектуального тренинга / Н. В. Латыпов. — СПб. : Питер, 2005. — 336 с.
5. Лейтес Н. С. Возрастная одаренность и индивидуальные различия: избранные труды / Н. С. Лейтес. — М. : Изд-во Московского психолого-социального ин-та; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЕКС», 2003. — 464 с.
6. Малкина-Пых И. Г. Возрастные кризисы: справочник практического психолога / И. Г. Малкина Пых. — М. : Эксмо, 2005. — 896 с.
7. Малкина-Пых И. Г. Психология поведения жертвы: справочник практического психолога / И. Г. Малкина-Пых. — М. : Эксмо, 2006. — 1008 с.
8. Психология подростка: учебник / под ред. чл.-корр. РАО А. А. Реана. — СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. — 480 с.

Калязина Т. В.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЙ ВИКТИМНОСТИ У ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО ОДАРЕННЫХ ПОДРОСТКОВ

В статье освещены проблемы виктимности в подростковом возрасте. По результатам эмпирического исследования проанализированы психологические особенности проявлений виктимности у интеллектуально одаренных подростков.

Ключевые слова: интеллектуально одаренный подросток, виктимность, проявления виктимности, психологические особенности проявлений виктимности.

Kalyazina T. V.

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF VIKTYMNOSTI INTO INTELLECTUAL GILFTED TEENS

The article is presents problems viktymnosti in adolescence. According to the results of empirical research analyzes the psychological features displays viktymnosti in intellectually gifted adolescents.

Key words: intellectually gifted teenager, viktymnist, viktymnosti manifestations, psychological manifestations viktymnosti features.